

Ortadoğu'da Bölgesel Kutuplaşma Dinamikleri ve Teorik Yansımaları

Regional Polarization Dynamics in the Middle East and Its Theoretical Reflections

Mehmet BABACAN*

Başvuru Tarihi: 02.05.2021

Kabul Tarihi: 01.06.2021

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Özet

Bu çalışmada özellikle Arap Baharı devrimlerinden bu yana bölgesel ve küresel ölçekteki gelişmelerin etkisiyle Ortadoğu coğrafyasında belirginleşen kutuplaşma hareketleri ele alınacak ve bölge düzeyindeki bu dinamiğin hangi teorik yaklaşımla pratize edilebileceğine odaklanılacaktır. Ayrıca Arap Baharı devrimlerinin etkisi henüz dinmemişken bölgede Amerika Birleşik Devletleri (ABD) öncülüğünde hayata geçirilen İsrail ile diğer Ortadoğu devletlerini normalleştirme çabalarının bölgede birbirine rakip iki eksen temelinde ayrışma yarattığına ve bunun da bölgeye daha fazla istikrarsızlık getirdiğine de değinilecektir. Çalışmada ayrıca küresel aktörlerin bölgeye olan doğrudan müdahaleleri ve hamleleri ile değişen dengelelere değinilerek netice itibarıyla bütün bu açıklamalar teorik bir perspektiften okumaya elverecek şekilde analitik hale getirilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Arap Baharı, Bölgesel kutuplaşma, İbrahim Anlaşmaları, Ortadoğu.

Abstract

In this study, especially the polarization movements that have become evident in the Middle East geography with the effect of regional and global developments since the Arab Spring revolutions, and which theoretical approach to practice this dynamic at the regional level that can be focused. And it will be noted that the separation on the basis of two competing axes in the region, when the impact of the Arab Spring revolutions has not yet subsided, the efforts to normalize Israel and other Middle Eastern states led by the United States (US) has brought more instability to the region. In addition, in the study, by addressing the changing balances with the direct interventions and moves of global actors in the region, all these explanations will be made analytical so as to allow reading from a theoretical perspective.

Key Words: Arab Spring, Regional polarization, Abraham Accords, Middle East.

* Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı-Ortadoğu Çalışmaları Doktora Öğrencisi, babacan_b27@hotmail.com, ORCID: 0000-0003-1420-7726.

Giriş

19. yüzyılda küresel sistemi domine eden devletler İngiltere ve Fransa arasında daha I. Dünya Savaşı devam ederken gizli görüşme ve anlaşmalar yoluyla topraklarının “pay edildiği” Ortadoğu bölgesi, 20. yüzyılda cereyan eden ideolojik savaştan da nasibine düşeni fazlasıyla almıştır. “Gevşek iki kutuplu sistem” olarak tanımlayabileceğimiz Soğuk Savaş döneminde (1945-1991) ABD'nin dünyanın diğer bölgelerinde olduğu gibi Sovyet Rusya'yı (SSCB) çevreleme/kuşatma girişimlerine sahne olan Ortadoğu'da dünya politikasına yön veren önemli savaş, devrim, kriz ve çatışmalar da yaşanmıştır. *Süveyş Krizi, 1973-OPEC Krizi, U-2 Krizi, Arap-İsrail Savaşları (1948, 1956, 1967 ve 1973), Suriye Krizi, İran Devrimi* sadece bunlardan birkaçıdır. Soğuk Savaşın SSCB yenilgisi ve aynı zamanda ABD temsilciliğindeki liberalizm ve kapitalizm ideolojilerinin galibiyeti ile kapandığı “yeni dünya düzeni/new world order” olarak adlandırılan “yeni” dönemde sanılanın aksine Ortadoğu'nun dünya tarihindeki ve ABD nazarındaki önemi azalmamış, aksine Soğuk Savaş bitiren ilk sıcak savaş bu bölgede yaşanmıştır (1990-Kuveyt Krizi). Bu tarihten itibaren ABD yaptırımları ve silah ambargoları uygulanan Baas Partili Saddam Hüseyin yönetimi altındaki Irak, giderek hedefteki ülke haline gelmiştir. Başkan Bush tarafından bu ülkeye yönelik güvenlikleştirme politikaları neticesinde Irak, Amerikan ordusu tarafından 2003'te işgal edilmiştir (Çukur, 2020, s. 61). Irak'ın işgali bir bakıma Ortadoğu için “sonun başlangıcı” olmuş, işgalin ardından bu ülke sathında görülen vekâlet savaşları, 2011 sonrası dönemde Suriye, Libya, Mısır ve Yemen örnekleriyle bölge geneline yayılmıştır. Anılan bölgesel ve küresel kriz ve çatışma bölgelerinin doğuşu ise biraz da demokratikleşme dalgaları teorisi ve ABD'nin Büyük Ortadoğu Projesi kapsamındaki girişimleriyle ilişkilendirilerek açıklanmaya çalışılan ve Tunus'ta 2010 yılının sonlarında gerçekleşen halk hareketleriyle başlayan Arap Baharı devrimleri kapsamında olmuştur (Duran ve Ardıç, 2018, s. 687 ve Kemiksiz, 2019). Bölge halklarının otoriter diktatörlükleri ve anti-demokratik rejimleri yıkarak kendi demokrasilerini kurma çabaları olarak okunan ve bu yönüyle alkışlanan devrimlerin genel seyri, karşı-devrimler ve küresel aktörlerin müdahaleleri sebebiyle birçok ülkede başarıya ve arzulanan tabloya çok uzak kalmıştır.

Suudi Arabistan, Bahreyn ve diğer körfez ülkelerindeki karşı-devrimci tutum, Mısır'da terörle ilişkilendirilerek benimsenmeyen İhvan iktidarı karşısında orduyu destekleyen küresel ve bölgesel aktörlerin Suriye, Libya ve Yemen siyasal sistemlerinde ise yerel aktörler üzerinden vekâlet ve yıpratma savaşına girişmesi bu baharın “kışa dönüştüğü” yorumlarını doğurmuştur (Canlı, 2019). Bölge ölçeğindeki yaygın halk hareketlerinin gelinen noktada yaygın istikrarsızlık ve krizlerle sonuçlanması; “Tunus” örneği dışında başarıya ulaş(a)mamış devrimleri, Mısır gibi kısa bir demokrasi tecrübesinden sonra yeniden otoriter bir yönetime çark eden toplumsal ve siyasal dinamikleri, Suriye ve Libya gibi küresel krizlerle Yemen gibi başarısız devletleri ortaya çıkarmıştır. Bu tablo karşısında özellikle Mısır'da darbe yönetimine destek vererek güney sınırlarını güvence altına alan İsrail, bölgedeki ağır ve sancılı süreçte kendini “istikrara sahip tek ülke” olarak ilân etmiştir. Yahudi Lobisinin yoğun etkisi altındaki Donald Trump başkanlığındaki ABD yönetimi ise İsrail'in beklentileri paralelinde bölgede tepkiler silsilesine yol açacak yeni hamlelerde bulunmuştur. Kudüs'ün ebedi İsrail başkenti ilan edilmesi gibi tepki toplayan gelişmelerin yanı sıra 2020'nin yaz aylarında yine ABD girişim ve öncülüğüyle gündeme gelen İsrail ve Arap ülkelerini normalleştirme çabaları yeni diplomatik, ticari ve ekonomik açılımlar sunan anlaşmalarla sonuçlanmıştır (Telci, 2020, s. 13). İbrahim Anlaşmaları kapsamında İsrail öncülüğünde bölgede bir İsrail-Körfez (Birleşik Arap Emirlikleri/BAE, Bahreyn, Suudi Arabistan) eksenini ortaya çıkarırken, mevcut durum ve dengeyi tehditle beraber “Filistin davasına ihanet” olarak değerlendiren İran eksenini bu setin tam karşısında yer alarak bölgesel bir kutuplaşma ortaya çıkarmıştır (Sarı, 2020, s. 19). Çeşitli teorik düzeylerden okumaya imkân veren bu durum çoğunlukla realist bir perspektiften incelemeye daha elverişlidir. Çalışmanın aşağıdaki kısımlarında bu teorik ve pratik çerçeve oluşturularak nitelikli bir analiz sunulacaktır.

ABD'nin Bölgede İsrail Odaklı Girişimleri ve Neticeleri: Kudüs Kararı, Yüzyılın Anlaşması ve İbrahim Anlaşmaları

Hâkim etnik unsurun Arap olduğu Merkezî Ortadoğu bölgesinde Birleşmiş Milletler (BM) Genel Kurulu tarafından kabul edilen ve Filistin topraklarını bölen “Taksim Planı” çerçevesinde bir devlet olarak kurulduğunu ilân ettiği 1948'den bu yana İsrail, sürekli ABD'nin himayesi ve garantisi altında yaşamıştır. Bu durumu sistemleştirme ve kavramsallaştırma çabası içine giren kimi çalışmalarda bu durum İsrail'e sunulan

“büyük güç desteği/veto şemsiyesi” olarak nitelenmektedir (Çiçekçi, 2021, s. 206). Tarihsel açıdan birçoğu komşusu olan Arap ülkelerinin kurulduğu andan itibaren sürekli saldırı ve tehditlerine maruz kalan İsrail, ekonomik, siyasal ve sosyal açılardan varlığını ABD’ye borçlu olmuştur. ABD Senatosu tarafından her yıl İsrail’e karşılıksız yapılan yardımların yanı sıra ABD’deki ve dünyanın diğer ülkelerindeki Yahudi Diasporasının da her yıl büyük oranlarda İsrail’e maddi destek sağladığı bilinmektedir (Arı, 2015, s. 274). Bununla birlikte bölgede devamlı bir beka sorunu ve siyasal meşruiyet arayışı içerisinde olan İsrail, güvenlik bunalımını ABD garantileriyle aşmaya çalışırken bölge içeriğindeki meşruiyetini sağlamlaştırmada da yine hegemon gücün girişimlerine muhtaç kalmıştır. ABD ise özellikle Soğuk Savaş döneminde günümüze temel Ortadoğu politikasını İsrail’in varlığının ve güvenliğinin sağlanması, bölge petrollerinin uluslararası pazarlara sabit fiyatlarla ve sorunsuz akışının sağlanması ile bölgedeki dost ve müttefiklerin korunması parametreleriyle belirlemiştir (Arı, 2017, s. 75-76). Ekonomik ve siyasal anlamdaki bahse konu destek dışında ilk kez ABD Başkanı Jimmy Carter’ın girişimleriyle Camp David görüşmeleri kapsamında bir Arap ülkesinin İsrail’in varlığını tanıması mümkün olmuştur. 1979-Camp David Anlaşmasıyla Mısır, bir önceki savaşta (1973) İsrail askerleri tarafından işgal edilmiş Sina topraklarına kavuşurken İsrail ise bu ülkeyle kurduğu diplomatik ve politik temas sayesinde “tanınma” elde etmiştir (Bayraktar, 2019, s. 114). 1994 yılında bu kez Ürdün ile Wadi Anlaşmasını akdeden İsrail, topraklarında en çok Filistinli mülteci barındıran ülke olarak Ürdün tarafından da varlığı kabul edilen bir devlet olarak bölgedeki siyasal meşruiyetini giderek sağlamlaştırma yoluna girmiştir.

İsrail’in varlığının kabullenilmesi ve bölgede bir devlet olarak diplomatik ilişkilerin muhatabı olarak alınması şeklindeki gelişmelerin son halkasını bölgede henüz Arap baharı devrimi sarsıntılarının devam ettiği bir ortamda Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) ve Bahreyn gibi körfez monarşileri ile İsrail arasında imzalanan tanıma anlaşmaları teşkil etmiştir. Aslında bu durum gizli olarak uzunca bir süredir devam eden ilişkilerin gün yüzüne çıkması ya da “malûmun ilanı” olarak da değerlendirilebilir (Kılınc, 2021, s. 45). Çünkü özellikle ABD faktörü ve bölge tarihindeki gelişmeler fiilen de (*de facto*) olsa körfez ülkeleri ile İsrail arasında bir yakınlaşma ve siyasal etkileşim doğurmuştur. ABD, İsrail’in kurulmasından çok önce Suud Hanedanlığı ile özellikle bölgedeki petrolün çıkarılıp işlenmesi ve ihraç edilmesi hususlarında işbirliği içerisinde olmuş, zaman zaman anlaşmazlık yaşanan konular olsa da özellikle 1990-Kuveyt krizinden sonra ABD körfez ülkelerinin birçoğundan üs ve çeşitli konularda avantajlar elde etmiştir (Arı, 2017, s. 150-151). Kendilerini Saddam Hüseyin gibi bir tehlikeden kurtardığını iddia eden ABD, savaşın maliyetini de bu devletlere ödetmekle kalmamış, bölgede Suudi Arabistan, Kuveyt ve BAE gibi ülkelere kendisini bir lider ve koruyucu olarak kabul ettirmiştir (Fiedler, 2010, s. 175 ve Arı, 2017, s. 354). Tarihsel olarak bu rol İngiltere’nin bir devamı olarak da okunabilir. Keza İngiltere daha Osmanlı egemenliği devam ederken bölgedeki ülkelerle sahip oldukları enerji kaynakları sebebiyle yakından ilgilenmiş özellikle Kuveyt gibi bazı ülkeleri protektorası altına almıştır.

İsrail’le yakın ilişkiler kuran Bahreyn ve BAE’nin her ikisi aynı zamanda ABD ile de güçlü ilişkilere sahiptir. Bu nedenle bu yakınlaşmadaki temel faktörün ABD güdümü olduğu mutlak bir şekilde ifade edilebilir. Bölge tarihi için önem arz eden diğer birtakım gelişmeler de bu devletlerin İsrail ile işbirliği yapmalarına ve dolaylı olarak onun meşruiyetini tanımalarına zemin hazırlamıştır. Bunlardan en önemlisi 1979 yılında gerçekleşen İran İslâm Devrimidir. Aynı yıl Mısır ile imzaladığı Camp David Anlaşması kapsamında güçlü ve majör bir aktör tarafından bölge düzeyinde tanıma elde eden İsrail, diğer taraftan bölgede önemli bir müttefikini kesin bir şekilde kaybetmiştir. İkinci Dünya Savaşı’nın ardından bölgede ABD ve İsrail ile iyi ilişkilere sahip bir ülke olarak silah yardımı alan İran’daki Şahlık Rejimi 1979’da yıkılınca yerine gelen Humeyni yönetimi mezhepsel ilkeler ışığı altında teokratik bir rejim benimsemiştir. Devrim sürecinde ABD ile “Rehineler Krizi” yaşayan ve bölgede anti-empyralist ve Batı-karşıtı bir tutum benimseyen İran’daki yeni rejim İsrail’i ise “şeytan” olarak kodlayıp “bölgeden sökülüp atılması gereken bir ur” olarak nitelemiştir (Arı, 2017, s. 398-399 ve Kıran, 2007, s. 122). 1980-1988 yılları arasında Irak ile yaşadığı uzun ve zor savaştan beklentilerin aksine yıkılmayarak ve halk desteğini arkasına alarak çıkan İran, ABD ve İsrail karşıtı söylemlerine yoğun bir şekilde devam etmiş, dahası rejim ihracı çabası içinde olmuştur. Bölgede Irak, Suriye, Lübnan, Bahreyn ve Yemen gibi ülkeler üzerinde kısmen etkin olma ve bu ülke halkları içerisindeki Şiiiler üzerinde nüfuz kurma amacı güden İran, bu politikaları nedeniyle İsrail’in yanında Sünni rejimler olan Suudi Arabistan, Bahreyn, BAE gibi körfez ülkeleri tarafından da “tehdit” ve “düşman” olarak kodlanmıştır. İsrail, Filistin ile olan anlaşmazlığı kapsamında Hizbullah gibi silahlı aktörlere destek vererek kendisini yok etme

amacını benimsemesinden, körfez ülkeleri ise Şii hilâlini tamamlama ve rejim ihraç etme politikasından dolayı İran'dan yoğun tehdit algılamaktadırlar (Çiçekçi, 2018, s. 81). Bu durum ortak düşmana karşı anılan ülkeleri aynı safta birleştirip işbirliğine yaklaştırmıştır. Suudi Arabistan'ın Bahreyn'de Şiilerin ayaklanması sonucu bu ülkeye hızlı bir şekilde yardım göndermesi sonucu askeri yöntemlerle ayaklanmanın bastırılması ve Arap Baharı kapsamında bazı bölgelerde çıkan karışıklıklarda sert tedbirler alması Suud hanedanlığının ve diğer körfez ülkelerinin ne derecede bir tedirginlik yaşadığını göstermesi bakımından önemli örneklerdir (Babacan, 2020).

Ortadoğu bölgesinde İran'dan çıkarlarına ve müttefiklerine yönelik tehdit algılayan ABD ise, “uluslararası terörizmle mücadele” söylemi kapsamında 2001'de Afganistan'a, 2003'te Irak'a müdahale etmiş, bölgede anti-demokratik yönetimlere karşı mücadele içinde bulunduğunu belirterek İran'ı pek çok kez “haydut devletler” ve “şer eksenli” ülkeleri içinde saymıştır (Altunışık, 2009, s. 76). Özellikle Donald Trump döneminde Obama döneminin aksine İran'la diyalog kanalları kesilerek Nükleer Anlaşmadan da tek-yanlı olarak çekildiğini açıklamıştır. En önemlisi 2017 yılı içerisinde bizzat ABD Başkanı Donald Trump dünya kamuoyu önünde İsrail Başbakanı Netanyahu ile birlikte Kudüs'ü İsrail'in bölünmez ve ebedi başkenti olarak tanıyan kararını deklare etmiş ve ABD Büyükelçiliğinin Tel Aviv'den Kudüs'e taşınacağını açıklamıştır. Bu karar başta Türkiye ve İran olmak üzere birçok ülke tarafından tek-tarafli olması ve BM kararları ekseninde uluslararası hukukla da bağdaşmaması nedeniyle büyük tepki toplamış, yine Türkiye'nin girişimleriyle toplanan BM Genel Kurulunda alınan 10/22 sayılı kararla ABD Başkanı'nın hukuka aykırı bu kararı kınanmıştır (BBC, 2017).

Ancak ABD'deki etkin İsrail Lobisi ve biraz da Başkan Donald Trump'un Yahudi olan damadı Jared Kushner tarafından hazırlanarak kapsamlı bir barış planı gibi sunulan “Yüzyılın Anlaşması (*Deal of Century*)” çerçevesinde bölgede İsrail odaklı hamleler gelmeye devam etmiştir. Filistin tarafının, özellikle de Filistin Özerk Yönetiminin görüşleri alınmadan hazırlanan bu sözde barış planı bir konsensüsten öte bir dayatmayı anımsatmaktadır. Tamamen İsrail Devleti'nin çıkarları ve politikaları bağlamında hazırlanan anlaşmaya göre Kudüs üzerindeki İsrail egemenliği tanınmakta, Batı Şeria ve Ürdün Vadisi İsrail'e verilmekte, 5 yıllık bir geçiş süreci öngörülmektedir. Ayrıca bu geçiş sürecinin sonunda dahi herhangi bir savunma teşkilâtı (polis ve ordu kuvvetleri) olmayan, tamamen İsrail denetimine tabi deyim yerindeyse “kukla devlet” niteliğinde bir yapı dayatılmaktadır (Aral, 2021). Özellikle ABD'deki Yahudi Lobisince dikte edilmiş bir plan olarak karşımıza çıkan bu sözde barış anlaşması Filistin otoritesince tepkiyle karşılanmış ve kabul edilemez nitelikte olduğu belirtilmiştir (IndependentTürkçe, 2020). Bölgede Filistin sorununa hassasiyetle yaklaşan Türkiye ve Katar gibi ülkelerin dışında İran'ın da tepkisini çeken bu sözde barış planı körfez monarşilerince aynı sert tonda bir tepki ve muhalefetle karşılanmamıştır. Ayrıca Donald Trump yönetiminin sözde barış planına yanaşmayan Filistin tarafına maddi yardımları kesmesinin ardından körfezden Katar'ın dışında Filistin halkına mali destek gönderen başka bir ülke olmamıştır.

Bölgede İsrail eksenli atılan adımların en önemlisi ve sonuncusu ise açıklandığında daha yüksek sesli eleştirilere ve keza tepkilere neden olan normalleşme anlaşmalarının imzalanması olmuştur. Doğal olarak ABD'nin imzalanmasında etkin rol oynadığı anlaşmalar, Ağustos-Eylül 2020 aylarında İsrail ile BAE ve Bahreyn temsilcileri arasında imzalanmıştır. Üç semavi dinin de atası sayılan Hz. İbrahim'e referansla “İbrahim Anlaşmaları (*Abraham Accords*)” olarak isimlendirilen ve bahse konu ülkeler arasında diplomatik ilişkilerin tesis edilmesini öngören anlaşma aynı zamanda İsrail-Körfez setini de açık seçik ortaya çıkarmıştır. Bu anlaşmalar ile Doğu Akdeniz'den Körfeze kadar uzanan bölgede jeopolitik bir manevra alanı elde eden İsrail, ABD'nin bölgedeki angajmanını giderek azaltmasıyla ters orantılı bir şekilde bölgedeki görünürlüğünü ve etkinliğini artırmasını sağlayacak önemli avantajlar elde etmiştir. Çünkü İbrahim Anlaşmalarının içeriğine baktığımız zaman özellikle Dubai ile Tel Aviv arasında savunma, denizcilik, istihbarat ve havacılık alanlarında stratejik işbirliğine gidildiğini görmekteyiz (Telci, 2020, s.13-18). Mısır, Suriye, Libya gibi ülkelerde bir kısmı halen devam etmekte olan devrim, darbe ve iç savaş süreçlerinde doğrudan Türkiye ve İran karşıtı bir pozisyon alan BAE'nin Velihaht Prensi Muhammed bin Zayed'le birlikte bölgedeki sivri konumu İsrail'le atılan normalleşme adımları çerçevesinde yeni bir perspektif kazanmıştır. Suudi Arabistan tarafından da desteklenen bu koalisyon bölgede İran-karşıtı ve Türkiye-karşıtı politikaların temel parametrelerini üretmeye başlamıştır. Mısır'da İhvan karşıtlığını, Suriye ve Yemen'de ise Şii Hilâli/İran karşıtlığını benimseyen bu kutup, İsrail üzerinden ABD tarafından sağlanan savunma ve silah olanaklarıyla

gücünü ve konumunu tahkim etmeye çalışmaktadır. İbrahim Anlaşmalarının akabinde BAE'ye sağlanan askeri ve maddi destekler herkesin malûmudur. BAE'ye sağlanan F-35 uçakları kapsamında bu ülke hava kuvvetlerindeki kapasitesini geliştirmiştir ve Dubai'ye olan silah satımlarının Biden döneminde de devam edeceği beklenmektedir (Korkmaz, 2021, s. 53). Dahası İsrail ile ekonomik ve ticari işbirlikleri kuran Dubai yönetimi, Çin'in "Kuşak ve Yol Girişimi" projesi kapsamında bölgede inşa edilecek liman ve tesis gibi altyapı yatırımlarında önemli rol oynamaktadır. İsrail ve BAE firmaları Doğu Akdeniz'deki Liman inşaatı ile bölgedeki enerji, ulaştırma, denizcilik gibi diğer altyapı ihalelerine dâhil olarak bölge düzeyindeki etkinliklerini artırmak istemektedirler (Şeker, 2019).

Kısaca, 2017 yılında ABD Başkanı Donald Trump'un Suriye'nin Golan Tepeleri üzerindeki İsrail işgalini tanımasının yanında kadim Kudüs kentini İsrail'in ebedî başkenti olarak kabul eden tek yanlı kararının ardından Ortadoğu'da peşi sıra gelen bazı gelişmeler İsrail odaklı bir sürecin pişirilmesi ve uygulamaya konulması olarak okunabilir. Hukuka aykırı bu kararın ardından kapsamlı bir barış olarak resmedilen ve Filistin tarafına dayatılan sözde barış planı tamamen Yahudi Lobisinin bir ürünü olmasının yanında barış olarak sunulan şey İsrail isteklerinin meşru bir kılıkla kamufle edilmeye çalışılması dışında bir durum değildir (Oruç, 2020, s.26). Nihayetinde körfez ülkelerinden BAE ve Bahreyn ile başlayıp ardından Afrika'daki Fas ve Sudan ile devam eden normalleştirme çabaları ve bu kapsamda imzalanan anlaşmalar, mevcut durumu kabul etmeyerek itiraz eden bölge ülkeleriyle İsrail'i merkeze koyan bu politikaları tasvip eden körfez ülkeleri arasından belirgin bir kutuplaşma dinamiği ortaya çıkarmıştır. Ülke liderlerinin beyan ve açıklamalarıyla da okunan bu durum Ortadoğu için hayati önemde yeni sonuçlar doğurmuştur.

Bölgedeki Kutuplaşma Eksenlerinin Muhtemel Etki ve Sonuçları

Ortadoğu'daki fay hatlarını derinleştiren ve mezhep odaklı olarak görünse de içerisinde tarihî, ideolojik, siyasal ve ekonomik birçok faktörü barındıran bölge düzeyindeki kutuplaşma yukarıda da açıklamaya çalıştığımız gibi iki temel eksen ortaya çıkarmıştır. Bunlardan ilki İsrail ile normalleşme anlaşmalarını imzalayarak ekonomi, ticaret, denizcilik, istihbarat ve havacılık konularında ilişkiler tesis etmeye başlayan İsrail ile körfez ülkelerinin oluşturduğu eksenidir. İsrail'in liderlik ettiğini söyleyebileceğimiz bu eksenin diğer üyeleri İbrahim Anlaşmalarını imzalayarak diplomatik ilişkiler tesis eden BAE ve Bahreyn ile beklenen aksine İsrail'le böyle bir normalleşme anlaşması imzalamaktan tepkiler nedeniyle vazgeçtiği iddia edilen Suudi Arabistan'dır (AA, 2020). Kısaca Sünni bloğu ya da seti olarak adlandırabileceğimiz bu grup İsrail'in önderliği altında birleşirken Suriye ve Yemen iç savaşlarına angaje olarak İran karşıtı bir tutum sergilemişlerdir. Bu eksenin tam karşısında İran ve onun kısmen vekil aktörlerle etkili olduğu Suriye, Lübnan, Irak ve Yemen yer almaktadır. Gerçekten de Suriye'de Nusayri Esed rejimi, Lübnan'da devlet dışı silahlı bir aktör olarak Hizbullah, Yemen'de Zeydîliğe mensup Husiler ile Irak'taki Haşdi Şabi örgütü İran'ın Şii ideolojisini benimsemelerinin yanında silah ve mühimmat yardımları yanında İran tarafından eğitilmekte ve fonlanmaktadır. Hatırlanacağı üzere 2020'nin başlarında bir suikast sonucu öldürülen İran'ın Kudüs Gücü Komutanı Kasım Süleymani ile Haşdi Şabi Komutanı Mehdi el-Mühendis Irak'ta tartışılmaz bir etkinliğe ve nüfuzla sahip olmuşlardır (Duman ve Alaca, 2020).

Kısaca İsrail öncülüğündeki Sünni blok ile İran öncülüğündeki Şii blok, günümüzde bölgedeki temel ayrışmayı ve kutuplaşma eksenini oluşturmasının yanında Ortadoğu siyasetini önemli ölçüde etkileyebilecek çeşitli dinamikleri de bünyesinde taşımaktadır. Bölgede olası bir üçüncü eksen oluşturabilecek İhvan-ı Müslimin (Müslüman Kardeşler) eksenini Mısır'daki Mursi yönetiminin devrilmesi ve Filistin siyasal aktörlerinden Hamas'ın baskı altına alınması ile günümüzde alternatif bir kutup oluşturamamaktadır. Ancak 2017 Katar Krizinde de hatırlanacağı üzere İhvan'a destek verdiği iddia edilen ülkeler özellikle bölgedeki Sünni blok tarafından çeşitli yaptırımlarla sınırlandırılmaya ve baskılanmaya çalışılmıştır. Oysa Mısır'da Mursi liderliğindeki İhvan rejimi Şii blok ve İran'la yakın ilişkiler kurmuş, karşılıklı ziyaretlerle perçinleşen ilişkiler körfez merkezli Sünni bloğun dikkatinden kaçmamış ve bu bağlamda İran'la diyalog kuran Mursi idaresi karşısında Suudi Arabistan ve BAE gibi ülkeler İsrail'le birlikte darbeci Sisi rejimini desteklemişlerdir. General Abdülfettah el-Sisi'nin 3 Temmuz (2013) darbesiyle yönetimi ele geçirmesinin ardından birçok İhvan mensubunun görevinden el çektiler ve tutuklanması ve gözaltına alınması ardından da birçoğunun idam cezasına çarptırılmasıyla İhvan hareketi bölge genelindeki etkinliğini kaybetmeye başlamıştır. Bununla birlikte Sünni blok olarak adlandırdığımız Suud-BAE eksenini yanlış bir temelden hareketle Türkiye ve Katar'ı da deyim yerindeyse İran'la "aynı kefeye koymakta" ve birlikte

değerlendirmektedirler. Bu eksenin tehdit algılamasında Türkiye, İran ve Katar'ın birbirinden farklı bulunmamaktadır (Kılınç, 2021, s. 41).

Suriye iç savaşıyla birlikte etkileri daha yoğun bir şekilde hissedilen Ortadoğu bölgesindeki kutuplaşma eksenleri Yemen'deki iktidar mücadelesiyle birlikte devrim ile darbe arasındaki Mısır'da da yerel olarak güçlü bir şekilde gözlemlenmiştir. Her iki eksenin tarafları bölgedeki çatışma alanlarında yerel aktörler üzerinden etkili olma stratejisi benimsediklerinden hem zaman anlamında hem de mekânsal olarak uzayan ve yaygınlaşan vekâlet ve yıpratma savaşı pratikleri sıklıkla karşımıza çıkmıştır. Suriye'deki iç savaş 10. yılını, Yemen'deki iktidar mücadelesi ise 7. yılını doldururken bunun sebeplerini biraz da bölgedeki kutuplaşmanın da etkisiyle küresel aktörlerin yanında bölgesel aktörlerce de her anlamda (insan kaynağı, silah ve mühimmat, eğitim, fon vb.) desteklenen legal ya da illegal yerel aktörlerin yenişememesinde aramak gerekmektedir (Ghamarai, 2015, s. 47).

Vekâlet savaşlarına sahne olan çatışma bölgelerine eklenerek buradaki siyasi otorite boşluğundan yararlanan el-Kaide, IŞİD/DEAŞ, PYD-YPG, Boko Haram, Haşdi Şabi gibi radikal terör örgütleri ele geçirdikleri bölgede kurdukları üslerle bölgede bir derinlik ve hâkimiyet sahası kazanmaktadır. Bu durum ise yerel ve bölgesel düzeyde istikrarsızlığın yaygınlaşması yanında terör ve şiddet eylemlerinin artması ile bölge-içi ve bölge-dışı insan hareketliliğini doğurarak göç ve mülteci sorununu karşımıza çıkarmaktadır. Nitekim Suriye'de rejim güçleri ve muhaliflerin yanında PYD-YPG ve DEAŞ gibi devlet dışı silahlı aktörlerin sahada etkin olarak ortaya çıkması özellikle kuzey Suriye'den Türkiye'ye yönelik göçleri hızlandırmıştır. Bu tarihsel pratik yanında günümüzde Irak, Suriye gibi ülkelerdeki etkinliğini giderek kaybetmeye başlayan bahse konu terör örgütleri özellikle Libya gibi Kuzey Afrika coğrafyasındaki ülkelerde otorite boşluğundan faydalanarak yeniden etkili olmaya çalışmaktadırlar (AA, 2018).

Bölgede belirginleşen kutuplaşma dinamiğinin bir diğer etki ve sonucu ise özellikle iki set arasında bir tercih yapmamış ve tarafını henüz belli etmemiş ülkeler üzerinde çeşitli yöntemlerle baskı uygulayarak ya da onu kimi araçlarla cezbetmeye çalışarak kendi safına çekme yarışının ortaya çıkmasıdır. Örneğin İran vekâlet savaşları yürüttüğü ülkelerdeki yerel aktörlerin yanı sıra Umman ve Katar gibi ülkeler üzerinde etkili olmaya çalışarak onları kendi tarafına çekmeye uğraşmaktadır. Umman, geleneksel bir monarşi (Maskat Sultanlığı) olarak İran'la iyi ilişkilere sahip olsa da İsrail ile olan normalleşmeye karşı tepki göstermemiştir. Bu durumdan tedirgin olan İran, Umman iç siyasetine daha fazla müdahil olabilir ki keza bu İran'daki şahin kanadın benimseyebileceği bir politik seçenektir. Ayrıca Umman gibi Bahreyn ve BAE'ye nazaran İran'la daha olumlu ilişkilere sahip Kuveyt ve Katar, ilkin tepki gösterecek de İsrail'le normalleşmeye yönelik Washington'un baskısı karşısında İran'la daha yakın ilişkiler tesis etmeye yönelebilirler. Kısaca atılan normalleşme adımları ve imzalanan anlaşmalar çerçevesinde Körfez jeopolitiğine dâhil olan İsrail karşısında İran'ın Kuveyt, Katar ve Umman gibi aktörler üzerinden etkin olup daha saldırgan ve müdahaleci bir rol oynaması Körfez özelinde ve Ortadoğu genelinde bölgesel kutuplaşmayı derinleştirme ve çatışmayı artırma potansiyeline sahiptir (Rakipoğlu, 2020, s. 36).

Bizatihi kendini ABD'nin temsilcisi olarak gören ve onun Ortadoğu'daki genel siyaseti yönlendirme konusunda isteksiz davranması sonucu giderek bölge ölçeğinde ve Körfez'in güvenlik mimarisinde daha aktif rol almaya çalışan İsrail, İran'ın yayılmacı politikaları karşısında Bahreyn ile birlikte daha agresif ve saldırgan politikalar inşa etmektedir. Bu sebeple İsrail'le yaşanan normalleşmenin bölgeye barış, huzur ve istikrardan çok istikrarsızlık ve kutuplaşma getirdiği söylenebilir. Her iki eksenin de (İran ve Suud-BAE eksenini) İsrail kısırcılığında giderek güvenlik odaklı politikalar izlemesi 2003-İrak İşgaliyle başlayan ve 2011'den bu yana Arap Baharı devrimleri kapsamında tavan yapan bölgedeki kronikleşmiş istikrarsızlığı daha da artıracak ve kutuplaşmanın bölgedeki yaygın çatışmalarla derinleşmesine neden olacaktır (Rakipoğlu, 2020, s. 37). Trump yönetiminde kayıtsız şartsız desteklenen İsrail'in yeni Başkan Joe Biden ve ekibi ile nasıl bir ilişki geliştireceği merak konusu ise de, genel kanı Trump yönetimindeki kadar güçlü ve pürüzsüz olmayacağı yönündedir. Katar krizine örtülü şekilde destek veren ve Suud-BAE eksenini inşa eden Trump, ilk resmî yurtdışı ziyaretini hatırlanacağı üzere Suudi Arabistan'a yapmış, burada büyük miktarlarda silah anlaşması imzalamış ve Suud yönetiminin bölgedeki politikalarını onaylamıştır. Daha sonra bölgedeki bu müdahaleci desteklerini Gazeteci Cemal Kaşıkçı suikastıyla alakalı Suudi Velihaht Prensi Muhammed bin

Selman'ın "arkasını kolladığını" söyleyerek belirten Donald Trump, sürecin en başında ise bahse konu bölge ülkelerinin liderleriyle meşhur "küre pozu"nu vererek konumunu açık etmiştir (Kılınç, 2021, s. 44).

Realist ve Neo-realist Perspektiften Ortadoğu'yu Kutuplaşma Eksenleriyle Okumak

Uluslararası İlişkiler disiplininde daha çok bu sosyal bilim alanının bilimselliği ile ilgili tartışmalarda gündeme gelen disiplinin bilimsel karakterine yönelik teorik çalışmalar bölgesel ve küresel okumalarda sıklıkla karşımıza çıkmaktadır (Özlük, 2018, s. 107). Literatürde hâkim bir tartışma teorilerin pratikteki olaylar bağlamında ve neticesinde elde edilmesinin mi yoksa eldeki teorilerin mevcut/hâlihazırdaki olaylara uygulanarak pratize edilmesinin mi bilimsel açıdan daha uygun bir metodoloji olduğu şeklindedir (Sönmezoğlu, 2019, s. 90-91). Oysa uygulamada her iki eğilimin de var olduğu ve teorileştirme çabası içine girenlerin böyle bir kaygı duymamakla beraber değişik yöntemleri kullandığı da görülmüştür. Örneğin tarihsel sosyoloji tarihteki/pratikteki olaylardan beslenerek ortaya çıkarken konstruktivizm soyut kavramlar olan kimlik, rol ve yapı üzerine kurgulanıp somut ve özel devlet yapılarının ya da devletlerarası ilişkilerin tahlilinde sıklıkla kullanılmaktadır. Ortadoğu bölgesine baktığımızda hem genel itibarıyla hem de tarihsel ve dönemsel olarak, realist, liberal, oryantalist, konstruktivist ve post-kolonyalist teori ve paradigmaların geçmişten günümüze sıklıkla kullanıldığını ve bölge çalışmalarında çeşitli sosyolojik, teorik ve ekonomi-politik unsurların da kapsama dâhil edildiğini görmekteyiz (Balcı, 2018a, s. 105). Ortadoğu bölgesi özelinde düşünüldüğünde etnik yapı, mezhep, din ve sosyo-kültürel diğer dinamiklerin özellikle disiplinler arası (multidisipliner) bir yönelimi ise adeta teşvik ettiği de görülebilir.

Arap Baharı devrimleriyle beraber özellikle bu devrimlerin söylem olarak içeriğinde ve özünde var olan "ekmek, onur, hürriyet" sloganları ekseninde bölgeye liberal okumalar hâkim olmuş, Arap Baharı'nın dönüştürücü etkisi idealist-liberal vurgular eşliğinde çözümlenmeye çalışılmıştır. Ancak bu baharın raydan çıkıp bir kışa dönüşmesi ve bölgede yaygınlaşan iç savaş ve şiddet ortamının güvenlik merkezli yaklaşımları ortaya çıkarması günümüzde Ortadoğu'yu realist, neo-realist ve güvenlik perspektifli okumayı adeta zorunlu kılmıştır (Oğuzlu, 2021, s. 20). Dahası birçok devletin karşı-devrim pozisyonu alması, kimi ülkelerde ayaklanmaların şiddet ve zor kullanılarak bastırılması, bölgenin Suriye, Libya ve Yemen'deki vekâlet savaşları örnekleriyle adeta küresel ve bölgesel aktörlerin at koştuğu bir satranç tahtasına dönmesi realist paradigmanın kurucu unsurlarını da oluşturmuş bulunmaktadır. Öncelikle devrim sürecinde bölgedeki lider/rejim değişikliği, iç karışıklık ve istikrarsızlık örneklerini göz önüne alarak kendi gücünü ve otoritesini tahkim etmeye çalışan yönetimler bu süreci adeta bir hayatta kalma mücadelesi (*survival*) olarak görmüşlerdir. Uluslararası ilişkilerin ana akım teorilerinden olan realizm de uluslararası politikanın anarşik yapısından bahisle devletlerin güçlü olmaya yönelmesini salık vermektedir. Sistem düzeyinde yükselen anarşi ve istikrarsızlık ortamı kapsamında daha çok neo-realist argümanların yer tutacağı Ortadoğu'yu kendi içinde bir alt-sistem (coğrafik olarak) ele aldığımızda bölgede yaşanan devrim ve iç savaşların geriye kalan devletleri güvenlik öncelikli bir stratejiye yönelttiği belirtilebilir. Bu da bölge üzerine yapılan okumaların idealist çizgiden güvenlikçi-realist bir çizgiye kaymasına neden olmuştur.

Yine yukarıdaki tartışmaya referansla, en azından bizim konumuz açısından Ortadoğu'da son dönemde ortaya çıkan kutuplaşma dinamiğinin ve farklı güç eksenlerinin birtakım teorik yansımaları olduğundan bahisle saha dengelerindeki değişim bölgeye yönelik incelemelerde farklı teori ya da paradigmaların kullanılmasını gerektirmektedir. Doğaldır ki bu durum pratikten hareketle yeni bir teori üretme/teorileştirme çabası değil, diğer birçok çalışma gibi hâlihazırdaki durumun kuramsal düzeyde örtüştüğü mevcut uluslararası ilişkiler paradigmalarından biriyle açıklanması şeklinde olacaktır.

Arap Baharı devrimleri neticesinde Ortadoğu bölgesinin iç karışıklıklar ve krizlere sürüklenmesi, barış, düzen ve istikrarın yerine anarşi, savaş ve istikrarsızlığın hâkim olduğu bir sistem ortaya çıkarmıştır. Realist paradigmanın devletlerarasındaki düzeni güvensiz ve anarşik olarak nitelemesiyle de örtüşen bu durum bilindiği üzere uluslararası sistemin kural-koyucu üst bir otoritesinin bulunmaması nedeniyle bir "hengâme" şeklinde sürüp gitmektedir. Yine birbirinden tehdit algılayan devletlerin, savunma ve güvenlik yatırımlarını kendi güvenliğine yönelmiş açık bir tehlike olarak değerlendirdiği güvenlik bunalımı ve ikileminden (*security dilemma*) hareketle yoğun bir şekilde silahlandıkları da gözlenmiştir. Özellikle Suudi Arabistan öteden beri devam eden silah ihracatını artırarak Donald Trump döneminde en yüksek seviyeye çıkarırken Sünni eksenin diğer önemli üyesi BAE, başta İran tehdidine karşı olmak üzere İsrail'le imzaladığı anlaşma

sonrası F-35 savaş uçakları satın almıştır. Şii bloğunun temsilcisi İran ise nükleer faaliyetlerine devam ederek Çin'le içeriği açıklanmayan ve ekonomik, ticari, askeri, diplomatik ayakları bulunan 25 yıl süreli stratejik bir anlaşma imzalamıştır (Golkarian, 2021). Bu süreçte çatışma bölgelerinde müttefik vekil aktörler üzerinden savaş devam ettiğinden legal ve illegal yerel vekil aktörlerin silahlandırılmasına da devam edilmiştir.

Bununla birlikte İran ekseninden duyulan rahatsızlık ve güvensizlik etmenlerinin inşa ettiği Körfez ve İsrail birlikteliği, başta ABD güdümünde, Doğu Akdeniz-Basra Körfezi hattında bölgede yeni bir eksen ortaya çıkarmıştır. Bu eksenin lideri ya da yönlendiricisi İsrail olmuştur. İran'a karşı aynı ortak paydada buluşan Körfez ülkeleri son İbrahim Anlaşmalarıyla da bir bakıma İsrail'in öncü/yönlendirici pozisyonunu tasvip etmiş olmaktadır. Bu durum, yani körfez ülkelerinin bölgedeki ortak tehdit karşısında İsrail'i takip ederek onun peşine takılmaları (*bandwagoning*) realizmin güç ve tehdit temelinde devletlerin güvenlik ihtiyacıyla güçlü bir devletin ardına takılması argümanının da tipik bir yansımasıdır (Balcı, 2018b, s. 128).

Netice olarak; Arap Baharı devrimleri ekseninde dönüşen Ortadoğu'da İsrail merkezli atılan adımlar bölgede birbirini düşman ve rakip olarak değerlendiren iki eksen ve dolayısıyla iki karşıt kutup ortaya çıkarmış, bölgedeki bu kutuplaşma dinamiği realist perspektiften okunmaya elverişli yeni bir durum yaratmıştır. Özellikle iç savaş ve çatışmaların yaygınlık ve yoğunluk kazandığı bölgede karşı-devrim pozisyonu alan Suudi Arabistan gibi devletler en ufak iç karışıklık ve isyanlara karşı aşırı tepki göstererek mevcut istikrarsız ve anarşik bölge atmosferi içerisinde konumlarını ve uyguladıkları politikaları hayatta kalma mücadelesi (*survival*) mantığı içerisinde değerlendirmişlerdir. Kural-koyucu özelliğe ya da çatışma ve savaşları sona erdirici kudrete haiz üst bir otoritenin sistem ya da en azından alt-sistem (Ortadoğu) özelinde olmayışı bölgesel ölçekte anarşi ve istikrarsızlığın temel sebebi olarak karşımıza çıkmaktadır. Dahası neo-Gramşiyen anlamda bir hegemon güç olarak değerlendirilmesi de keza güç olan ABD'nin bölgedeki görünürlüğünü azaltmaya başlamasıyla rıza ve zora dayalı kural-koyucu egemen bir güçten ya da liderden bahsetmek daha da zorlaşmaktadır (Kaymak, 2016, s. 70). İsrail'le normalleşmeye giden körfez ülkelerinin (Suud-BAE) eksenini bölgede yayılmacı politikalar izleyen Şii rejime (İran eksenini) karşı kendilerini güvence altına almak için ve bu tehdidi başka şekilde dengeleyemeyecekleri varsayıldığında İsrail gibi bölgede askeri kapasite, ekonomi vb. bakımlardan güçlü bir bölgesel aktörün peşine takılmayı (*bandwagoning*) çıkarlarına uygun görmüşlerdir. Ayrıca İran'ın nükleer faaliyetleri ve Rusya, Çin gibi küresel aktörlerle geliştirdiği stratejik ilişkiler kapsamında gerçekleştirdiği savunma ve silahlanma hamleleri kapsamında F-35 uçakları satın alarak ve yeni silah satın alım anlaşmaları imzalayarak yoğun bir silahlanma faaliyeti içine girmişler dolayısıyla güvenlik bunalımıyla birlikte bir güvenlik ikilemine (*security dilemma*) yakalanmışlardır. Bölgenin Arap Baharı devrimleriyle istikrarsız bir alt-sistem görünümü alması ve İsrail'le normalleşmeye gidenler ve gitmeyenler şeklinde iki keskin kutba ayrılması da özellikle neo-realist paradigma açısından bölgesel ölçekte devletlerin güvenlik odaklı politikalarına yön veren önemli bir sistemik faktör olarak ortaya çıkmıştır.

Bütün bu sıraladıklarımız Arap Baharı adı verilen sürecin başında daha çok liberal argümanlarla açıklanan Ortadoğu'daki değişim ve dönüşümün geldiğimiz noktada daha güvenlik odaklı, realist ve neo-realist paradigmadan okunmasını gerektirmiştir. Bölgedeki real-politik ya da konjonktürü bu çerçeveye çeken en önemli amil; bölge genelindeki devrimlerin başarısızlıklarla sonuçlanarak Suriye, Libya ve Yemen gibi küresel krizler doğurmasıyla burada anlatmaya çalıştığımız bölgede iki farklı eksen (İsrail önderliğindeki Suud-BAE Eksenini ve İran eksenini) arasında gelişen kutuplaşma dinamiği olmuştur.

Sonuç ve Değerlendirme

Sahip olduğu jeopolitik, stratejik ve jeoekonomik önem dolayısıyla tarih boyunca dünya politikasında önemli bir yer tutmuş olan Ortadoğu bölgesi Soğuk Savaşın sona ermesinden günümüze yeni çatışma dinamikleri üzerinden evrilerek çeşitli küresel krizlere ve savaşlara sahne olmuş, bu yönüyle de uluslararası toplumun gündeminden düşmemiştir. Soğuk Savaş sonrası dönemde hegemon güç ABD'nin, Irak Savaşı (2003) örneğinde de görülebileceği gibi, kimi zaman doğrudan müdahalelerine konu olan bu coğrafya zaman zaman da mimarisi olduğu uluslararası ekonomik ve politik düzenin bölgedeki müttefikleri üzerinden dolaylı yöntemlerle bir nesnesi haline getirilmeye çalışılmıştır. Nitekim bölgede ABD patronajında İsrail aracılığıyla uygulamaya konan politikalar bunun en açık göstergesidir. 2011 yılından itibaren bölge sathına yayılan Arap Baharı devrimleri kapsamında etrafi adeta bir ateş çemberiyken kendi iç istikrarını koruyan neredeyse tek rejim olarak göze çarpan İsrail devrimler akabinde körfezdeki siyasal aktörlerle geliştirdiği ilişkilerle

bölgedeki çatışma ve krizleri derinleştirecek yeni fay hatlarının inşasında da adeta başrol oynamıştır. Yine ABD güdümünde ve patronajlığında gelişen bu ilişkiler neticesinde dinî/manevî bir değer olarak Hz. İbrahim'e referansla ortaya atılan İbrahim Anlaşmaları kapsamında Bahreyn, BAE, Sudan ve Fas gibi ülkeler Mısır ve Ürdün gibi İsrail'i diplomatik açılardan tanıyarak önemli adımlar atmışlardır. Ancak geliştirilen ilişkiler sadece diplomasiyle sınırlı kalmamış özellikle Körfezin sivri aktörü BAE ile İsrail arasında ekonomik, ticari, askeri açılardan güçlü ilişkiler tesis edilmiştir. Bugün BAE savaş uçakları, İsrail ile ortak askeri tatbikatlara katılmakta, iki ülkenin ticaret firmaları Çin'in Kuşak ve Yol Girişimi kapsamında "Hayfa Limanı" gibi altyapı proje ve yatırımlarında beraber çalışmaktadırlar. Ancak Suudi Arabistan'ın da dâhil olduğu ve İsrail öncülüğünde gelişen Suud-BAE-Bahreyn ya da kısaca Suud-BAE eksenini bölgede Şii mezhebinin ilkeleri temelinde yayılcı politikalar izleyen bir İran eksenini karşısında bulmuştur.

Yemen, Suriye ve Libya gibi kriz bölgelerinde vekil aktörler üzerinden karşı karşıya gelen bu iki eksen bölgesel ölçekte belirgin bir kutuplaşma dinamiği ortaya çıkarmıştır. Bu dinamiğin hem var olan kriz ve iç savaşların derinleşerek uzamasına ve hem de yeni çatışma bölgelerinin yaratılmasına büyük etkisi olacağından Ortadoğu'daki istikrarın altını oyması muhtemeldir. Keza anılan çatışma bölgelerinin ve buralardaki PYD-YPG, DEAŞ, Haşdi Şabi, Boko Haram, el-Kaide gibi terörist unsur ve organizasyonların varlığı siyasal ve toplumsal bir istikrarsızlık girdabına yakalanmış olan bölgede ortaya çıkan bu eksenler-arası kutuplaşma ile Ortadoğu'daki düzeni iyiden iyiye içinden çıkılmaz bir hale getirebilecektir. Özellikle uluslararası ilişkiler teorilerinden realist ve neo-realist paradigma üzerinden yansılarını okunabilecek bu durum anarşik ve istikrarsız bir ortamın varlığı, kural koyucu ve düzen sağlayıcı üst bir otoritenin olmayışı, ülkeler arası silahlanma yarışı, bölge genelindeki güvensizlik ve güvenlik bunalımı nedeniyle de realist ve devlet-merkezli (*state-centered*) bir güvenlikçi okumayı zorunlu kılmaktadır. Aynı şekilde Körfez monarşilerinin İsrail'in peşine takılmaları, İran üzerinden değerlendirilen yoğun tehdit algılaması da temelde realizm odaklı bir çalışmayı daha mümkün hale getirmektedir.

Ortadoğu'nun değişen denkleminde bu kutuplaşma dinamiğinden bahsetmemiz mümkün olmakla birlikte bölge genelinde siyasal etkileşimler çok hızlı gerçekleştiğinden geleceğe yönelik yeni tahmin ve analizler yapmak da mümkündür. Özellikle Türkiye-Mısır ve Türkiye-İsrail ilişkileri yanında 2017-Katar Krizi kapsamında Türk mallarına yönelik boykot çağrısı yapan Suudi Arabistan ve BAE ile Türkiye arasında da ilişkilere yönelik yumuşamadan ve resmi görüşmelerle hareketlenen bir diplomasi trafiğinden bahsetmek mümkündür. Aynı durum Riyad-Tahran hattında da geçerli olup özellikle ABD'deki Başkan değişikliğinin ve Joe Biden'in Ortadoğu siyasetindeki unsurların bölgedeki bu strateji farklılığına sebep olduğu belirtilebilir. Biden yönetiminin İran'la nükleer diyalog kanallarının açılacağı sinyallerini vermesi ve Suudi Arabistan başta olmak üzere Körfezle geliştirdiği yeni ilişki biçimleri (Suud rejiminin Yemen'deki mücadelesine artık destek vermeyeceğini açıklaması gibi) bundan sonrası için belirleyici olacaktır. Bölgede yavaş yavaş değişmeye başlayan bu konjonktürün yukarıda anlatmaya çalıştığımız ve teorik yansımaları da bulunan bölgesel kutuplaşma dinamiğini ortadan kaldırmaya bile en azından yumuşatması mümkün olacak mıdır bunu da elbette bize zaman gösterecektir.

Kaynakça

- AA (2018) "DEAŞ, Kuzey Afrika'daki İstikrarsızlıktan Nemalanıyor", <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/deas-kuzey-afrikadaki-istikrarsizlikten-nemalaniyor/1097952> (28.04.2021)
- AA (2020) "Arap Sokağı İsrail İle Normalleşmeye Karşı Çıkıyor", <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/arap-sokagi-israil-ile-normallesmeye-karsi-cikiyor-/2017564> (18.04.2021)
- Altunışık, M.B. (2009) "Ortadoğu ve ABD: Yeni Bir Döneme Girilirken", *Ortadoğu Etütleri*, 1(1), 69-81.
- Aral, B. (2020) "Yüzyılın Anlaşması mı, Yüzyılın İhaneti mi?", *Anadolu Ajansı (AA)* <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/yuzyilin-anlasmasi-mi-yuzyilin-ihaneti-mi/1720064> (06.04.2021)
- Arı, T. (2015) *Amerika'da Siyasal Yapı, Lobiler ve Dış Politika*, Bursa: Dora Yayınları.
- Arı, T. (2017) *Geçmişten Günümüze Ortadoğu: Savaş, Siyaset ve Diplomasi*, I. Cilt, 7. Baskı, Bursa: Alfa Yayınları.
- Arı, T. (2017) *Geçmişten Günümüze Ortadoğu: Savaş, Siyaset ve Diplomasi*, II. Cilt, Bursa: Alfa Yayınları.
- Babacan, M. (2020) "Suudi Arabistan'ın Kabuk Değişimi ve Körfez'den Kriz Bölgelerine Değişen Jeopolitik", *DİPAM Perspektif* <https://dipam.org/suudi-arabistanin-kabuk-degisimi-ve-korfezden-kriz-bolgelerine-degisim-jeopolitik/> (11.04.2021)

- Balcı, A. (2018) *Ortadoğu ve Postkolonyalizm*, İstanbul: Pınar Yayınları. (a)
- Balcı, A. (2018) "Realizm", Şaban Kardaş ve Ali Balcı (ed.) *Uluslararası İlişkilere Giriş: Tarih, Teori, Kavram ve Konular* içinde (s.119-146), 8. Baskı, İstanbul: Küre Yayınları. (b)
- Bayraktar, B. (2019) "Barış", Mehmet Şahin (ed.) *Ortadoğu: Aktörler, Unsurlar, Sistemler* içinde (s. 105-152), İstanbul: Kopernik Yayınları.
- BBC (2017) "BM Genel Kurulu'nun En Önemli Kudüs Kararları", <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-42440136> (22.04.2021)
- Canlı, E. (2019) "Arap Baharı Yıllar İçinde Kısa Döndü", *Anadolu Ajansı (AA)* <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/arap-bahari-yillar-icinde-kisa-dondu-/1363365> (24.04.2021)
- Çiçekçi, C. (2018) *Arap Baharı Sonrası İsrail Dış Politikası: Kavram, Bağlam, Pratik ve Kuram*, İstanbul: Kriter Yayınları.
- Çiçekçi, C. (2021) "Paryanın Hegemonyası: Arap Baharı Prizmasından İsrail'in Ortadoğu Politikaları", Tarık Oğuzlu ve Ceyhan Çiçekçi (ed.) *Küresel ve Bölgesel Güçlerin Ortadoğu Politikaları: Arap Baharı ve Sonrası* içinde (s. 201-243), 2. Baskı, Ankara: Nobel Yayınları.
- Çukur, S. (2020) "Kopenhag Okulu'nun Güvenikleştirme Teorisi Bağlamında ABD'nin Irak Politikası: 2000-2008", *UPA Strategic Affairs*, 1(1), 51-72.
- Duman, B. ve Alaca, M. (2020) "Kasım Süleymani ve Ebu Mehdi El-Mühendis'in ABD Tarafından Öldürülmesi ve Yansımaları", *ORSAM*, <https://orsam.org.tr/tr/kasim-suleymani-ve-ebu-mehdi-el-muhendis-in-abd-tarafindan-oldurulmesi-ve-yansimalari/> (25.04.2021)
- Duran, B. ve Ardıç, N. (2018), "Arap Baharı", Şaban Kardaş ve Ali Balcı (ed.) *Uluslararası İlişkilere Giriş: Tarih, Teori, Kavram ve Konular* içinde (s.681-694), 8. Baskı, İstanbul: Küre Yayınları.
- Fiedler, R. (2010) "The United States' Policy Toward the Middle East In The Post-Cold War Era: Hegemony or Leadership", *Toplum ve Demokrasi*, 4 (8-9-10), 169-184.
- Ghamarai, el M. (2015) "Jemen-The Proxy War", *Securitologia*, 2, 43-56.
- Golkarian, G. (2021) "Çin-İran Stratejik İşbirliği Anlaşması: Tahran İçin Bir Başarı Mı, Yoksa Bir Çaresizlik Göstergesi Mi?", *Uluslararası Politika Akademisi (UPA)*, <http://politikaakademisi.org/2021/04/04/cin-iran-stratejik-isbirligi-anlasmasi-tahran-icin-bir-basari-mi-yoksa-bir-caresizlik-gostergesi-mi/> (28.04.2021)
- Independent Türkçe (2020) "Filistinli Liderler Trump'ın Uzun Süredir Beklenen Ortadoğu Barış Planını Şiddetle Reddetti: Yüzyılın Şamarı" <https://www.indyurk.com/node/124866/d%C3%BCnya/filistinli-liderler-trump%C4%B1n-uzun-s%C3%BCredir-beklenen-ortado%C4%9Fu-bar%C4%B1%C5%9F-plan%C4%B1n%C4%B1-%C5%9Fiddetle> (25.04.2021)
- Kaymak, M. (2016) "Hegemonya Tartışmaları Işığında İngiliz ve Amerikan Hegemonyaları: Yönlendirici Hegemonyadan Kural Koyucu Hegemonyaya", *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 34(1), 63-92.
- Kemiksiz, N. (2019) "Büyük Ortadoğu Projesi ve Arap Baharı", *ANKA Enstitüsü*, <http://ankaenstitusu.com/buyuk-ortadoğu-projesi-ve-arap-bahari/> (18.04.2021)
- Kılınç, T. (2021) "Röportaj: Yeni Ortadoğu Çerçevesi Çizenler Katar, Türkiye ve İran'ı Aynı Safa Koydu", *Stratejik Ortak*, 1(1), 40-45.
- Kıran, A. (2007) "İran-İsrail İlişkileri", *Bilgi ve Bellek*, 4(8), 88-114.
- Korkmaz, S. C. (2021) "BAE'nin Silahlanmasında Biden Döneminde Yavaşlama Olur Mu?", *Ortadoğu Analiz*, 12(99), 50-53.
- Oğuzlu, T. (2021) "Türk Dış Politikasında Çıkarlar ve Değerler Tartışmasını Realizm ve Liberalizm Üzerinden Okumak", Tarık Oğuzlu ve Yelda Ongun (ed.) *Türk Dış Politikasında Güncel Sorunlar ve Teorik Uygulamalar* içinde (s. 1-26), 2. Basım, Ankara: Nobel Yayınları.
- Oruç, H. (2020) "Normalleşmeden Öte Dayatma Olarak İbrahim Anlaşmaları", *Ortadoğu Analiz*, 11(96), 26-29.
- Özlük, E. (2018) "Uluslararası İlişkiler Disiplininin Doğuşu, Kimliği ve Sorunlar", Şaban Kardaş ve Ali Balcı (ed.) *Uluslararası İlişkilere Giriş: Tarih, Teori, Kavram ve Konular* içinde (s.103-118), 8. Baskı, İstanbul: Küre Yayınları.
- Rakipoğlu, M. (2020) "İsrail İle Normalleşmenin Farklı Bölgesel Eksenler Üzerine Etkisi" *Ortadoğu Analiz*, 11(96), 34-37.
- Sarı, İ. (2020) "İran Açısından Normalleşme ve BAE İle İlişkiler", *Ortadoğu Analiz*, 11(96), 18-21.
- Sönmezoğlu, F. (2019) *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi*, 7. Baskı, İstanbul: Der Yayınları.

- Şeker, C. T. (2019) “Yüzyılım Anlaşması ve Ortadoğu’da Yeni Enerji Hattı”, *İNSAMER*, https://insamer.com/rsm/icerik/dosya/dosya_2178.pdf (28.04.2021)
- Telci, N. (2020) “İsrail-Körfez Normalleşmesinin Stratejik Boyutu: Denizcilik, Havayolları ve Askerî İşbirliği”, *Ortadoğu Analiz*, 11(96), 12-17.